

ЧИННИКИ ВАРІАТИВНОСТІ У ФУНКЦІОНУВАННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ СУЧАСНОЇ АВСТРІЇ

Свистович О. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено аналізу чинників варіативності у функціонуванні німецької мови сучасної Австрії. Австрійський варіант німецької мови розглянуто з позицій діалектології та варіантології. Зокрема, проаналізовано лінгвістичні концепції У. Аммона, К. Матгайера, Р. Мура, І. Раффенштайна, Г. Штайнеггера; окреслено значення термінів **варіант мови, національний варіант, стандарт**; досліджено особливості горизонтального та вертикального розмежування стандарту та нестандарту тощо. Установлено, що, попри властивий Австрії досить високий рівень неоднорідності мовної системи – як у формальному, так і неформальному вживанні, усе ж немає достатньо підстав для того, щоб у цій державі йшлося про міжкодову диглосію, як у Швейцарії. Зауважено, що сфера вживання німецької мови тотожна кордонам Австрії, межам уживання австрійського національного стандарту німецької мови та варіантів німецької мови, лінгвістично та лінгвально кодифікованим в Австрії. Простежено зменшення соціального престижу діалектів та скорочення сфери їхнього вживання. Стандарт мови в щоденному вжитку обмежується офіційними сферами (школа, церква, органи управління, радіо та телебачення), тоді як уживання розмовної мови зростає, заповнюючи в такий спосіб лакуну між діалектом та стандартом мови. Водночас установлено, що у великих та середніх містах діалект мови поширений, ніж у сільській місцевості: у зв'язку з урбанізацією Австрії сільські регіони все більше пристосовуються до характерного для міст використання мови (винятком є хіба що Відень, де понад норму розмовляють діалектом, хоча й оцінюють його вживання негативно).

Для поділу усних австрійських варіантів німецької мови запропоновано враховувати чотириступеневу модель та виділяти як природні рівні усної мови: базовий діалект, розмовний діалект, розмовну мову та стандарт мови. Детермінують вибір та вживання певного варіанта мови в Австрії соціальний статус мовців та географія їхнього розселення й пересування відповідно до діалектальної мапи Австрії.

Ключові слова: варіант, національний варіант, стандарт, діалект, діалектизм, вживання, розмовна мова.

*Svystovych O. M. Factors of variance in the functioning of German in Modern Austria. The article highlights the issue of variance factors within the functioning of German in modern Austria. The Austrian variant of the German language has been considered in terms of dialectology. The author of the article analyzed linguistic concepts of U. Ammon, K. Mattheier, R. Muhr, I. Reiffenstein, and G. Steinegger; defined meanings of the terms **variant of the language, national variant, and standard**; studied the peculiarities of horizontal and vertical standard and non-standard separation. Despite the high level of language system heterogeneity in both formal and informal use, which is characteristic of Austria, no sufficient reason to speak of inter-code diglossia in this country has been stated (as it is in Switzerland, for example). The German usage sphere has been claimed to coincide with the borders of Austria, the limits of use of the Austrian national standard of the German language, and the variants of the German language, linguistically codified in Austria. The decline in the social prestige of dialects as well as in their usage has been traced. The standard language in everyday use is limited to official spheres (school, church, government bodies, radio, and television), while the use of colloquial language is growing, thus filling the gap between the dialect and standard language. At the same time, it has been studied that the dialect is not so widely spread in large and medium-sized cities as compared to rural areas: due to urbanization of Austria, rural regions are increasingly adapting to the use of the language characteristic of cities (the only exception is Vienna, where the dialect is spoken above the norm, although its use is received negatively). To distinguish the spoken Austrian variants of the German language, a four-level model has been suggested as a means of differentiation between the basic dialect, spoken dialect, colloquial language, and standard language. The major determinants of the choice and use of a particular language variant in Austria are the social status of speakers and the geography of their settlement and movement, according to the dialect map of Austria.*

Key words: variant, national variant, standard, dialect, dialecticism, language use, colloquial language.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Термін *стандарт*, що широко розповсюджений у західній варіантології та діалектології, позначає єдність мовних одиниць, яка в певному сенсі є їхньою редукованою варіативністю. Проте кожен стандарт мови (згідно з іншими концептуальними засадами, також загальнозрозуміла мова,

висока мова, мова письма, літературна мова; хоча, зазначимо, такі термінологічні альтернативи мають певні недоліки порівняно з терміном *стандарт мови* через семантичну багатозначність [7, 225]) зумовлює соціолінгвістичні прошарки свого існування та функціонування. Стандарт мови вирізняють за рахунок її варіативності, яка охоплює такі чинники, як

термінологічна насиченість мови, а також соціальне, стилістичне та контекстуальне забарвлення. Варіативність настільки різна, що досі немає чітко розробленої систематики її опису. На сьогодні випрацьовано лише класифікацію виявів варіативності на регіональному рівні. Загальновідомою вважають тезу, що діалект є антонімом до стандарту мови. Тож *актуальність* нашої статті зумовлена необхідністю повнішого осмислення варіативності щодо функціонування німецької мови сучасної Австрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти функціонування австрійського варіанта німецької мови часто постають об'єктом зацікавлення мовознавців. Так, дисертаційна праця Ю. Бовсуновської «Лексико-семантична варіативність австрійського національного варіанта німецької мови» присвячена аналізу статусу австрійського варіанта як частини плурицентричної німецької мови. Авторка визначає шість типів лексико-семантичного статусу одиниць (нейтральні, австріацизми, дублети тощо), а також пропонує статистичний аналіз австріацизмів. Праця Ю. Бовсуновської сприяє поглибленому розумінню лексичної варіативності та уточненню меж лексичних маркерів. Дослідниця формалізує поняття *лексична варіативність* і *територіальна маркованість*, а також ґрунтовно доводить, що лексичні відмінності не лише не заважають взаєморозумінню, а, навпаки, збагачують мову [1].

Об'єктом дослідження германісток М. Желуденко та А. Сабітової «The Austrian German Language: Lexical, Grammatical and Word-formative Features» є лексика, граматики та словотворення. Учені наголошують на впливові контактних мов (італійської, чеської, угорської, англійської) на формування лексики, аналізують структуру, походження та функції австрійського варіанта як одного із центрів стандартної німецької мови, а також розглядають морфологічні та словотвірні інновації, які вирізняють австрійську німецьку, застосовуючи при цьому міждисциплінарний підхід – від соціолінгвістики до морфології. Австрійську німецьку потрактовано як динамічний, відкритий мовний варіант [21].

Дисертація Т. Сольської «Фонетичні особливості австрійського національного варіанта німецької мови» є першим українським лінгвістичним дослідженням, заснованим на аудіоаналізі австрійської вимови, яке, серед іншого, можна використовувати як практичну базу для викладання варіативної вимови. Праця присвячена експериментальній фонетичній оцінці варіативності щодо артикуляції голосних і приголосних. Авторка використовує акустичний аналіз (формантні частоти, тривалість звуків) для опису норми в Австрії, а також встановлює чіткі алофонічні відмінності між австрійською та німецькою фонетикою [3].

У статті «Національна ідентичність крізь призму австрійського варіанта» дослідники Р. Слободзян, О. Юцкевич, В. Андрійко характеризують мовну варіативність з погляду національного самоусвідомлення австрійців. Мовознавці вивчають не лише лексику, а й фонологічні, граматичні, орфографічні відмінності, які мають ідентифікаційний потенціал. Плурицентризм у зазначеній статті постає як

форма мовного плуралізму, що не заважає комунікації, а, навпаки, підсилює міжкультурну інтеграцію. Науковці окреслюють концепцію «лінгвістичного патріотизму» у межах стандартної мови та доходять висновку, що австрійська німецька є не діалектом, а повноцінним національним варіантом [4].

О. Гаврилів у лінгвістичній студії «Лексика австрійського варіанта – від побуту до природи», аналізуючи назви природних явищ, зосереджується на емоційному забарвленні лексичних одиниць, що позначають різні природні феномени – типи снігу, дощу, вітру тощо. Дослідниця описує ті мовні одиниці, що притаманні тільки австрійському варіанту, а також їхній емоційно-естетичний потенціал. Праця О. Гаврилів пропонує гуманітарний підхід до аналізу мови як способу пізнання природи, а також слугує демонстрацією мовної картини світу крізь призму специфічно австрійської лексики [2].

Мовознавці також активно працюють над укладанням підручників, посібників та інших навчальних матеріалів, покликаних наочно показати особливості австрійського варіанта німецької мови для всіх, зацікавлених у її вивченні. Наприклад, 2024 року вийшов друком підручник з австрійської німецької «Österreichisches Deutsch kompakt: Lehr- und Übungsbuch» авторства П. Візінґера та В. Сулима [20]. Автори систематизують стійкі словосполучення, притаманні тільки австрійській німецькій. Підручник охоплює граматику, лексику, фразеологію та типові комунікативні ситуації. Фактично це – перша в Україні дидактична база для вивчення австрійського варіанта німецької мови. Видання підручника «Österreichisches Deutsch kompakt: Lehr- und Übungsbuch» можна вважати етапом впровадження концепції «інтернаціонального викладання варіантів мови».

Специфіка функціонування німецької мови та її варіантів (зокрема австрійського) продовжує привертати увагу німецькомовних науковців. Приміром, австрійські дослідники Г.-Д. Пол [13], Р. Седлачек [15] та С. М. Неверкла [12] випрацьовують теоретичні засади поняття *Austriazismus*, його класифікації та критеріїв. Мовознавці вивчають історію мовної політики в Австрії, вплив правописних реформ, мовної стандартизації, актуалізують регіональну й культурну роль австрійського варіанта, а також беруть участь у складанні офіційного словника *Österreichisches Wörterbuch*.

Отже, аналізовані дослідження як українських, так і німецькомовних учених вказують на те, що австрійський варіант німецької мови – це не просто регіональна відміна, а повноцінний національний мовний стандарт, що має свою граматику, лексику, вимову, культурне наповнення та політичну легітимність.

Формулювання мети і завдань статті. Метою ж нашої статті є окреслити чинники варіативності у функціонуванні німецької мови сучасної Австрії. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) простежити особливості розмежування стандарту мови як горизонтально (соціальні/стилістичні варіанти), так і вертикально (регіональні варіанти та варіанти з інших національних стандартів

мови); 2) дослідити особливості функціонування стандарту мови, а також міських і сільських діалектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нерідко мова, яка досягла літературного рівня розвитку, у реальному узусі зазнає просторової варіації на регіональному рівні. Якщо йдеться про узусальну варіативність німецької мови, то доцільно розмежовувати:

1) транснаціональну варіативність (варіація, що охоплює декілька націй);

2) субнаціональну варіативність (варіація у межах однієї нації);

3) комбіновану варіативність (мішаний тип транснаціональної та субнаціональної варіацій, який проявляється між півднем та північчю Німеччини чи Австрії) [5, 2–4].

Проте основна мета процесу стандартизації – подолання діалектних перешкод у комунікації, оскільки зазвичай регіони з відмінним мовним узусом є якісно та кількісно більшими у просторі, ніж ті, у яких варіативності зазнає сам діалект. А наявна регіональна варіативність може бути результатом або незавершеного процесу мовної стандартизації, або цілком нового процесу – дестандартизації мови.

Для опису регіональної варіативності послуговуються такими термінами:

– *національний варіант*, напр. *Karfiol* (австр.), *цвітна капуста*;

– *національна варіабула*, напр. *der Tacker* (нім.) – *die Klammermaschine* (австр.) – *der Bostitch* (швейц.);

– *національний варіант мови*, напр. австрійський стандарт німецької мови;

– *субнаціональний варіант*, напр. *Sonnabend* (північ.), *Samstag* (півдн.);

– *субнаціональна варіабула*, напр. *habe gestanden* (північ.) – *bin gestanden* (півдн.);

– *субнаціональний варіант стандарту мови*, напр. *північнونیмецький варіант німецької мови*.

Щодо *стандарту мови*, то тут, згідно з У. Аммоном, маємо декілька трактувань [5, 2–4]:

1. Мова із щонайменше одним варіантом стандарту (напр., сучасна німецька мова).

2. Сукупність усіх стандартних варіантів однієї мови (напр., стандарт німецької мови у Німеччині, стандарт німецької мови в Австрії, стандарт німецької мови у Швейцарії).

3. Стандартний варіант мови (напр., стандартний варіант німецької мови в Австрії).

Плюрицентрична мова – це стандарт мови із щонайменше двома стандартними варіантами із різними регіонами (центрами). У дещо іншому ракурсі *плюринаціональна мова* становить плюрицентричну мову, центри якої розділені між щонайменше двома націями.

Нестандартний варіант – це просто діалект німецької мови (напр., швабський, віденський). Докладний розгляд таких варіантів оприявнює кодифікацію, базовану на звичасовому принципі. У цьому контексті норму засвідчено у відповідних лексикографічних працях; правильне вживання їх неформально вивчають у школах, проте вони не визначають прийнятого в офіційному спілкуванні узусу.

Р. Мур зауважує, що термін *австрійська німецька* не захищений правом, оскільки в конституції Австрії державною мовою Республіки Австрія названо німецьку [11, 196]. Власне всю цю дискусію розпочали науковці, які першими стали говорити про плюрицентричний характер німецької мови. Аби достеменно описати особливості німецької мови в Австрії, спершу важливо дефінувати терміни *варіабула* та *варіант*. У. Аммон визначає термін *варіант* як гіпонім гіпероніма *варіабула* [6, 61]. Дослідник розмежовує семасіологію та ономасіологію варіабули. Ономасіологія – семантична дисципліна, що зосереджена на пошуку різноманітних назв для одного предмета; семасіологія – семантична дисципліна, яка сфокусована на різноманітних значеннях одного слова чи виразу. У першому випадку знаходимо для конкретного поняття із константним значенням декілька варіативних форм. Так, наприклад, для варіабули *подріблене м'ясо* актуальні варіанти: “Hackfleisch”, розповсюджений у Німеччині та Швейцарії, та “Faschierteres” – в Австрії. Семасіологічні варіабули залишають форму константною, не змінюючи засобу вираження значення залежно від конкретних варіантів. Як приклад, знаходимо в У. Аммона варіабулу, яку у власне німецькій мові позначено словом “Steigerung” (‘підвищення’) [6, 62]; для цього позначення в Німеччині та Австрії насправді також є варіант “Steigerung” (‘збільшення’, ‘посилення’), проте у Швейцарії побутує ще один варіант для такої ж сигніфікації – “Versteigerung” (‘наростання’).

Якщо термін *варіант* описує тільки одну мовну одиницю, то термін *варіант мови* (Varietät) – мовну систему. Мовна система повинна мати щонайменше один специфічний варіант чи комбінацію варіантів, щоб бути самостійним варіантом мови [6, 64]. Автор також додає, що не всі варіанти однієї мови є варіабельними, тому багато одиниць двох варіантів мови збігаються, завдяки чому ці обидва варіанти й підпорядковуються одній мові. Подібність обох варіантів мови посилено ще й тому, що для великої кількості варіабул вибрано ті самі варіанти. Тому не варто включати до елементів, які мали б визначати варіант мови, регіонально-специфічну лексику (географічні назви та особливі кулінарні назви), оскільки ці слова і без цього повсюдно різняться та насправді не виражають мовної специфіки національних варіантів, а радше відображають інвентар культурної специфіки у відповідних соціомовних середовищах.

Варіант мови визначають з опертям на два різні підходи [6, 65]. Засадничим для нормативного підходу є зосередження уваги на тому, як у конкретній ситуації, відповідно до чинної норми, мала б бути висловлена чи написана аналізована фраза. Таким чином, висловлений мовцем варіант лексеми слугує ознакою належності його до певного варіанта мови. Узусний підхід передбачає з'ясування того, як саме використовуються варіанти мови в різних соціомовленсвих та статусних ситуаціях. Індикаторами варіанта мови в обох випадках є специфічні варіанти лексичних одиниць, при цьому екстралінгвальні чинники можуть являти собою певну перевірку щодо впорядкованості висловлювання.

Національний варіант мови визначається тим, що містить специфічні національні варіанти лексем чи комбінації таких варіантів, які окремо можуть бути також не специфічними. На думку У. Аммона, специфічний варіант позначення – це такий варіант, який репрезентовано лише в будь-якому одному варіанті мови, як напр. “Marille” в австрійському національному варіанті німецької мови. Неспецифічні національні варіанти існують у декількох варіантах мови і, можливо, водночас з іншими варіантами із тим самим значенням. Національний варіант зберігає свій статус, поки він не починає бути у вжитку в щонайменше ще одному центрі тієї ж мови чи в частині її центру. У. Аммон пропонує поділ варіантів на такі, що подані в мовних кодексах, й такі, яких ці кодекси не містять [6, 103]. Деякі варіанти мають у конкретному центрі мови повну легітимність, проте вони ледь відомі або відомі лише в певній частині цього центру мови (як наприклад, австріцизм “Fogosch” (нім. / швейц. “Zander” – «судак»), який використовують лише у Верхній Австрії). Варіант-замінник – це варіант, що існує поряд із варіантом, який має таке саме значення й може вживатися щодо цього варіанта синонімічно [6, 147].

Стандартним варіантом (Standardvarietät) стає мовна система, коли вона існує вже в кодифікованій формі [14, 23]. Нація, що володіє власним варіантом стандарту, є мовним центром. Аби таке визначення було справедливим, вона повинна виробити власний мовний кодекс. Німецька мова має три центри кодифікації (Німеччина, Австрія, Швейцарія) і тому є плюрицентричною мовою [9, 96]. І. Райффенштайн одним із перших наполягав на розгляді німецької мови як плюрицентричної – за аналогією з англійською (напр., американська та британська англійська) чи іспанською (напр., аргентинська іспанська) [14, 23]. К. Маттгайер описує процеси дестандартизації, що стають інтенсивнішими із 70-х років XX століття. У результаті багато нестандартних форм разом зі стандартними заслуговували на все більшу увагу. Так звана емансипація колишніх діалектально маркованих мовних форм Австрії та Швейцарії привела до того, що лінгвісти зійшлися на статусі німецької мови як плюрицентричної мови. У. Аммон вважає такі мовні центри едонормативними, якщо їхні мовні форми походять із саме цього мовного центру [6, 96]. Якщо ж ці форми запозичені з іншого мовного центру, то такий центр слід вважати екзонормативним. Опис центру однієї мови можливий лише в безперервному порівнянні з іншими її центрами. Для цього необхідний аналіз відповідних мовних кодексів, у яких чужі мовні форми зазнають маркування. Проте як можна з'ясувати, чи елементи певної мовної системи є самостійними й до якого саме варіанта плюрицентричної мови вони належать? Розв'язання цього питання, на переконання У. Аммона, сприятиме:

1. Теорія покриття (так званого «дахового» покриття) конкретної мови.
2. Перевірка лінгвістичних подібностей між двома мовними формами [6, 2].

Останній метод містить системне та текстувальне порівняння для виявлення подібностей та незбігів на рівні фонології, правопису, лексики, граматики та прагматики [6, 5]. Велика подібність між двома мовами означає більшу кількість спільних слів (інших мовних одиниць), ніж таких, що не збігаються (дивергентних елементів). До такого результату ми прийдемо, якщо протиставлятимемо власне німецький та австрійський стандарти німецької мови. При середній подібності, як, наприклад, між німецькою та голландською мовами, дивергентність переважає над конвергентністю, проте слова, що не збігаються, все ж подібні між собою.

Якщо ж у результаті такого порівняння маємо обмежену кількість спільних слів, то такі мови (варіанти) обмежено подібні [6, 6].

Щодо першого методу, то нестандартний варіант мови вважаємо «покритим», коли його мовці визнають стандартні варіанти тієї ж мови коректними, проте не єдино правильними [6, 3]. Нестандартний варіант мови може покриватися водночас і двома варіантами стандарту, що часто трапляється між двома державами, де існують спільні діалекти, які простягаються за межі географічних кордонів [6, 7]. У. Аммон наголошує, що нестандартний варіант мови належить до тієї ж мови, що і її стандартний варіант, якщо він покривається стандартом та обидві мовні системи поєднані високим рівнем конвергентності. Якщо ж спільних слів приблизно половина, але стандарт мови покриває нестандартний варіант, то варіанти належать одній мові. Якщо ж варіанти дуже схожі між собою, то, попри чинник «покриття» (взаємного збігу лексем), вони належать одній мові. Якщо ж вони не належать до однієї мови, то дивергентність у результаті порівняння виявляється настільки різною, що не варто зважати на чинник «покриття».

У. Аммон пояснює, що розмежування стандарту та нестандарту мови має відбуватися як горизонтально (соціальні/стилістичні варіанти), так і вертикально (регіональні варіанти та варіанти з інших національних стандартів мови) [6, 89]. З погляду географічної діалектології Австрія належить до баварського діалектального простору, який простягається через кордони аж до південного Тіролю. Проте східна земля Форарльберг разом із німецькомовною Швейцарією, Ліхтенштейном, південно-західною частиною Баварії та Баден-Вюртембергом належать до алеманського континууму діалектів німецької мови [6, 197].

К. Маттгайер поділяє ареал німецької мови щодо реального вживання (узусу) на три великі частини: на півночі Німеччини діалекти здебільшого зникли, тоді як у Швейцарії та на півдні заході вони існують поряд зі стандартом мови [9, 161]. У середній та південно-східній частинах німецькомовного простору, до якого належить і Австрія, за винятком Форарльбергу, у вживанні мови існує перехід між діалектом та стандартом мови. І. Райффенштайн бачить в Австрії високий рівень неоднорідності мовної системи як у формальному, так і у неформальному вживанні.

Залежно від ситуації, співрозмовника, теми та соціального прошарку в Австрії існують специфічні форми вживання мови, проте їх специфіка не дає змоги ще говорити про міжкодову диглосію, як у Швейцарії. Це означає, що вживання певного варіанта мови в Австрії не можна передбачити залежно від ситуації, на противагу Швейцарії; про це у випадку соціолінгвістичної ситуації в Австрії можна тільки здогадуватися [14, 20].

Сфера послуговування німецькою мовою збігається з площиною вживання австрійського національного стандарту німецької мови, кордонами Австрії та межами поширення варіантів німецької мови, що є лінгвістично і лінгвально кодифікованими в Австрії. Вона об'єднує ряд підсистем, які входять до того чи того австрійського варіанта. В Австрії, як і в більшості європейських країн, змінюється співвідношення між діалектом та австрійським стандартом німецької мови: міські розмовні діалекти збільшують сферу свого вжитку коштом базових діалектів, при цьому локальні форми все менше вживаються. Водночас зменшується соціальний престиж діалектів та скорочуються сфери їхнього використання. Якщо стандарт мови в щоденному вжитку обмежується такими офіційними сферами, як школа, церква, органи управління, радіо та телебачення, послуговування розмовною мовою зростає, заповнюючи таким чином лакуни між діалектом та стандартом мови. Важливу роль при цьому відіграють такі чинники, як соціальний статус, освіта, професія, особисте ставлення, тема спілкування та співрозмовник. Хоча зазначені тенденції є спільними, проте ці процеси не однакові в селі та місті. У середніх та великих містах діалект займає набагато менше місця, ніж у сільській місцевості. За допомогою інтерв'ю мовців Петер Візінгер дослідив ситуативне вживання варіантів мови за оцінками самих мовців (див. Додаток 1) [19, 290]. Проте між цими двома полюсами у мовленні австрійців існують плавні переходи. Континуум названих варіантів в усіх мовних площинах не є довільним. Варіанти не можуть бути замінені одна одною, а саме соціальні чинники (освіта, професія, соціальний статус, ставлення до мови, відношення до співрозмовника та мовленнєвої ситуації) визначають мовну ситуацію, вживання характерних мовних форм, які виконують функцію суспільних норм вживання, при цьому носії мови відчують, які саме норми є придатними до тих чи тих обставин, а які – ні. Ці норми вживання можна позначити в системно-лінгвістичних аспектах як відкриті одна до одної. Проте за допомогою діахронних критеріїв лінгвіст може класифікувати окремі мовні форми на підставі їх походження та ближче визначити структури певних мовних рівнів. І навпаки, носії мови на основі соціально та ситуативно зумовленого вживання можуть оцінити відповідні особливості узусу. Але останнє зобов'язує лінгвіста саме так провести соціо- та системно-лінгвістичні класифікації, щоб вони за можливості збігалися з наявними уявленнями та ставленням до мови.

Поділ усних австрійських варіантів німецької мови опертий на чотириступеневу модель, з урахуванням чого вирізняються такі природні рівні усної мови: *базовий діалект, розмовний діалект, розмовну мову та стандарт мови* [19, 291–293].

Аби отримати уявлення про ці чотири австрійські варіанти німецької мови, а тим самим і дати їм визначення, слід поглянути на реалізацію стандартного речення "Heute Abend kommt mein Bruder nach Hause"/ «Сьогодні ввечері мій брат прийде додому» у чотирьох виявах мешканцями одного нижньоавстрійського населеного пункту (40–60 км на північ від Відня у напрямку чеського кордону):

1. Heint af d' Nacht kimmt meiⁿ Bruider hoam.
2. Heit auf d' Nacht kummt meiⁿ Bruader ham.
3. Heut Åmd kommt mei Bruder z' Haus.
4. Heut Amd kommt mein Bruder nach Haus.

Базовий діалект втілює успадковану, вкорінену локальну форму, яка становить особливу форму щоденної розмовної мови та поширена у формі сільського діалекту серед сільського населення (селяни, ремісники) та у формі міського діалекту головно з-поміж робітників нижнього та середнього соціального класу, службовців та дрібних ремісників. Базовий діалект утворює канву усіх мовних рівнів. При цьому саме він закладає основи для артикуляційних та інтонаційних засобів. Хоча їх важко описати й для вияву їх немає чітких методів та їхня роль у діалектології не значна, проте саме вони є ознаками, з урахуванням яких звичайно на основі певного власного досвіду можна визначити походження мовців.

Оскільки міський діалект відрізняється від консервативного сільського молодшими, частково наближеними до стандарту мови формами та оскільки сьогодні існує поживавлення у стосунках «місто – село», то передусім мобільне середнє та молодше покоління сільського населення підхоплює в побуті міські діалектальні форми, унаслідок чого утворюється регіональний, незалежний від міста розмовний діалект. Як видно з прикладів 1 та 2, попри розбіжності на звуковому рівні, базовий та розмовний діалекти мають однакові основні структури й тому позначаються у свідомості мовців не інакше, як діалект. Незважаючи на численні подібності, помітна доволі значна різниця між стандартом мови як регіональною реалізацією писемної мови.

Загалом стандарт мови функціонує як мова громади у школі, церкві, для передач радіо та телебачення. Стандарт має дуже незначну роль як мова для щоденного вжитку. Розмовна ж мова – це швидше вища форма щоденної мови, якою сьогодні передусім користуються в містах середні та вищі соціальні бізнесові верстви (службовці, вчителі, лікарі, адвокати і ін.) як усередненою мовною нормою. Її підхоплює решта населення, яка розмовляє діалектом у відповідних ситуаціях у місті та на селі. Саме ця частина мовців щодо звичного для себе узусу перебуває між діалектом і стандартом мови та історично спричинює рівновагу між міським діалектом та писемною мовою, яка виникла в середньому та вищому соціальному міському

прошарку. Як показують приклади 3 і 4, вона орієнтована у своїй структурній базі на писемну мову, втративши різкі і тому первинні діалектальні ознаки на всіх мовних рівнях, тоді коли діалектальні риси, що повертаються до неї, – вторинні і вже не сприймаються як діалектальні. Ці ознаки й надалі перебувають в активному узусі й становлять регіональний характер розмовної мови.

Хоча в лінгвістиці термін *розмовна мова* не відзначається поняттєвою чіткістю, мовці свідомі існування мовного прошарку між діалектом та стандартом німецької мови. Літературну мову використовує переважно молодше та середнє покоління й визнає її такою [19, 294]. У додатку 2 подано приклади міжрівневої лексичної варіативності.

Стандартом мови Г. Штайнеггер називає усну реалізацію письмової (літературної) мови, яка може відхилитися фонологічно від стандарту мови в інших німецькомовних країнах. Ним користуються в таких нечисленних сферах, як радіо, телебачення, проповіді священників, театр; навіть у навчальному процесі та на офіційних заходах переважає розмовна мова [19, 294]. Чим більше особистого характеру має розмовна ситуація, чим більшим є ступінь довіри між співрозмовниками, тим імовірнішим є вживання діалекту, тоді як в офіційних ситуаціях чи при більшій дистанції між співрозмовниками використовують розмовну мову, чи навіть стандарт мови; це ж стосується неформальних ситуацій, у яких швидше використовуватиметься діалект, ніж у ситуаціях, які відбуваються за формальних обставин [16, 372].

Г. Штайнеггер доходить висновку, що форми, які перебувають нижче від стандарту мови, існують лише в усному вияві [16, 33]. Дослідження показує, що дві третини австрійського населення в побуті розмовляє діалектом, який в Австрії більше визнають, аніж у Німеччині. Г. Штайнеггер подає чітку градацію, за яких обставин використовується та чи інша мовна форма. Згідно з ним, ціле життя мовця щодо реальних узусів поперемінного використання німецької мови в різних ситуаціях можна передбачити за допомогою соціолінгвістики. Покликаючись на К. Матгайера [9, 53], Г. Штайнеггер називає шість відрізків життя, які визначають вживання мови чи відповідне перемикання кодів завдяки різним мовно-ситуативним вимогам [16, 28].

1. Початкова шкільна мовна освіта.
2. Основна шкільна мовна освіта.
3. Професія.
4. Шлюб
5. Виховання дітей
6. Вихід із професійного життя

Види діяльності, які є типовими для певної фази життя, зумовлюють змінне ставлення до вживання діалекту чи стандарту мови [16, 29]. У дорослому віці стандартом мови користуються найчастіше. Адже в цей період життя більшість видів діяльності перебігає посеред громадсько-офіційних обставин мовлення [9, 29]. Чоловіки більше схильні до вживання діалекту, ніж жінки, котрі

радіше показують певне дистанціювання від діалекту. Це, можливо, пов'язане з більш витонченими нормами поведінки дівчат, майбутніх жінок [9, 28; 364]. Проте мовний узус у кожному конкретному випадку залежить від ставлення мовця. Якщо мовцю до вподоби будь-яка форма, визначена чинниками мовного престижу, притаманними чи приписуваними цій формі, то саме ця форма отримає узуальну реалізацію. Мовець також – і це ситуативно досить важливо – утвердиться у своїй самовпевненості, якщо наважиться вжити бажану форму, навіть коли йтиметься про діалект, досить віддалений від стандарту мови [16, 30].

Соціальний клас, як вважає Г. Штайнеггер, є визначальним щодо мови чинником узуальності слововживань. Завдяки кращій освіченості люди вищого соціального класу зайняті у професіях із високими комунікативно-інтелектуальними вимогами. Оскільки стандарт мови забезпечує більшу досяжність, ніж діалект, то ним і послуговуються найбільше в цих професіях [16, 27]. З тієї ж причини працівники професій, що вимагають великого рівня мобільності, вдаються до стандарту мови. На противагу цьому, спілкуванню загалом та вживанню стандарту мови у професіях, які вимагають більше фізичної праці, надають меншого значення.

Розміри рідного міста та регіон відіграють при оцінці діалектного узусу в Австрії не менш важливу роль. Г. Штайнеггер виявив у менших населених пунктах більшу частку носіїв діалекту, аніж у великих містах [16, 373]. Визнання та сприйняття діалекту є більшим у менших поселеннях, тоді як у містах позитивніше сприймають стандарт мови. До того ж міжрівневий перехід між діалектами у менших містечках є меншим. Винятком є хіба що столиця Австрії – Відень, у якому, незважаючи на величину та значущість міста, «понад норму» розмовляють діалектом, хоча й уживання діалекту оцінюють надзвичайно негативно [16, 373]. Через щораз вищий ступінь урбанізації Австрії сільські регіони все більше та більше пристосовуються до використання мови – подібно як у міському середовищі [16, 30].

Висновки та перспективи досліджень. Спектр варіантів німецької мови, якими послуговуються в Австрії, описаний з урахуванням чотиріступеневої моделі Візінгера, уможливлене з опертям на синхронію австрійської діалектології дійти висновків про особливості побутування мови. Соціологічна модель уживання варіантів мови, наведена К. Матгайером, запроваджує новий чинник вибору варіантів мови для спілкування, а саме ситуативність мовлення, його залежність від мовленнєвої компетенції, статі, мобільності та віку носіїв мовних варіантів. Таким чином, з'являються дві нові площини координат, використання яких щодо німецької мови у сучасній Австрії дасть чіткіше наукове уявлення про австрійський національний (за можливості й у діахронії) варіант німецької мови та принципи його відмежування від німецького та швейцарського національного варіантів.

Самооцінка вживання мовцями (подано за [11, 304])

Ситуація із співрозмовником	Загальне значення				Побутування у міському просторі				Побутування у сільській місцевості			
	D	US	St	A	D	US	St	A	D	US	St	A
Сім'я	0	5	5	–	6	7	7	–	0	0	–	–
Добрі друзі	3	2	3	2	7	7	5	1	1	4	–	5
Пекар, крамар	3	1	6	–	3	8	9	–	4	2	4	–
Колеги на роботі	9	8	0	3	9	8	0	3	7	1	2	–
Перукар	3	3	4	–	5	9	6	–	2	4	4	–
Дальші знайомі	7	6	1	6	5	9	4	2	5	2	2	1
Банк	3	4	3	–	2	1	7	–	6	2	2	–
Магазин одягу	8	5	7	–	5	6	9	–	6	6	8	–
Лікар	9	5	6	–	0	5	5	–	4	5	1	–
Начальник на робочому місці		2	3	–	1	7	2	–	1	3	6	–
Незнайомі	2	2	9	7	6	6	5	3	4	5	1	0
Вчитель	0	0	5	5	5	5	5	5	5	5	2	8
Установа у місті	9	2	9	–	8	9	3	–	5	5	0	–

Умовні позначення:

D – діалект

US – розмовна мова

St – стандарт мови

A – інше

Лексична міжрівнева варіативність (подано за [11, 308])

Літературний варіант	Базовий діалект	Розмовний діалект	Розмовна мова	Стандарт мови
ernten	fechsn	emtn	emtn	emtn
am Abend	afd Nacht	auf d Nacht	am Ä/Amd	am Amd
Ziege	Goaß	Gaß	Ziegn	Ziege
(es) siedet	soit/siat	siat	kocht	kocht
nach Hause	hoam	ham	z Haus	nach Haus(e)
pflücken	brocka	brockn	brockn	pflückn
“Kirchweihfest”	Kiridä	Kirta	KirtA/ag	Kirtag

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсуновська Ю. В. Лексико-семантична варіативність австрійського національного варіанта німецької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2020. 20 с.
2. Гаврилів О. І. Лексика природного середовища в австрійському варіанті німецької мови. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2022. Вип. 78. С. 95–101.
3. Сольська Т. М. Фонетичні особливості австрійського національного варіанта німецької мови : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2015. 208 с.
4. Слободзян Р. М., Юцкевич О. В., Андрійко В. О. Національна ідентичність крізь призму австрійського варіанта німецької мови. *Мовні і концептосферні картини світу*. 2023. № 8. С. 178–184.
5. Ammon U. Standard und Variation: Norm, Autorität, Legitimation. 1995. URL: <https://www.ids-mannheim.de/fileadmin/org/tagungen/jt2004/ammon.pdf>.
6. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten. Berlin und New York : Walter de Gruyter, 1995. 575 S.
7. Földes C. Deutsch als Sprache mit mehrfacher Regionalität : Die diatopische Variationsbreite. *Muttersprache*. 2002. H. 112 (3). S. 225–239.
8. Ebner J. Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten. Mannheim : Duden, 1980. 256 S.
9. Mattheier K. Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen. Heidelberg : Quelle & Meyer, 1980. 233 S.
10. Mooshüller S. Hochsprache und Dialekt in Österreich. Soziolinguistische Untersuchungen zu ihrer Abgrenzung in Wien, Graz, Salzburg und Innsbruck. Böhlau Verlag Wien. Köln.Weimar, 1991. 212 S.
11. Muhr R. “Erdäpfelsalat bleibt Erdäpfelsalat. Das Österreichische Deutsch – Seine Sprachpolitische Situation”. *Sprachenpolitik in Österreich. Eine Bestandsaufnahme* / B. Busch und R. de Cilia (Hgs.). Frankfurt am Main : Peter Lang, 2003. S. 196–225.

12. Newerkla S. M. Sprachnormen, Spracherziehung und nationale Identität : Zur Geschichte des Deutschen in Österreich. *Germanistische Mitteilungen*. 2010. H. 71. S. 45–62.
13. Pohl H.-D. Österreichisches Deutsch : Sprachgeschichte und Sprachpolitik. Wien : Böhlau Verlag, 2014. 280 S.
14. Reiffenstein I. Deutsch in Österreich. *Tendenzen, Formen und Strukturen der deutschen Standardsprache nach 1945* / W. Brandt und R. Freudenberg (Hgs.). Marburg : N. G. Erlwert, 1983. S. 15–27.
15. Sedlaczek R. Das österreichische Deutsch : Wie wir sprechen, wie wir schreiben. Wien : Ueberreuter, 2011. 176 S.
16. Steinegger G. *Sprachgebrauch und Sprachbeurteilung in Österreich und Südtirol*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 1998. 396 S.
17. Sulym V. Phraseologische Austriazismen : Studienbuch. Lwiw : Vydavnytstvo LNU, 2024. 108 S.
18. Wiesinger P. The Central and Southern Bavarian Dialects in Bavaria and Austria. *Beiträge zur Varietätentheorie des Deutschen*. Wien, 1998. 82 S.
19. Wiesinger P. Zur Interaktion von Dialekt und Standardsprache in Österreich. *Dialect und Standard in the English, Dutch, German and Norwegian language Areas* / J. von Leuvenstein und J. Berns (Hgs.). Amsterdam, 1992. S. 290–311.
20. Wiesinger P., Sulym V. Österreichisches Deutsch kompakt : Lehr- und Übungsbuch. Lwiw : LNU, 2024. 134 S.
21. Zheludenko M. I., Sabitova A. V. The Austrian German Language : Lexical, Grammatical and Word-formative Features. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5. No. 1. P. 450–465.

REFERENCES

1. Bovsunovska, Yu. V. (2020). Leksyko-semantychna variatyvnist avstriiskoho natsionalnoho varianta nimetskoi movy [Lexico-semantic variability of the Austrian national variant of the German language]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
2. Havryliv, O. I. (2022). Leksyka pryrodnoho seredovyscha v avstriiskomu varianti nimetskoi movy [The vocabulary of the natural environment in the Austrian variant of the German language]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*, 78, 95–101 [in Ukrainian].
3. Solska, T. M. (2015). Fonetychni osoblyvosti avstriiskoho natsionalnoho varianta nimetskoi movy [Phonetic features of the Austrian national variant of the German language]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Chernivtsi [in Ukrainian].
4. Slobodzian, R. M., Yutskevych, O. V., Andriiko, V. O. (2023). Natsionalna identychnist kriz pryzmu avstriiskoho varianta nimetskoi movy [National identity in terms of the Austrian variant of the German language.]. *Movni i kontseptosferni kartyny svitu*, 8, 178–184 [in Ukrainian].
5. Ammon, U. (1995). Standard und Variation: Norm, Autorität, Legitimation [Standard and variation: norm, authority, legitimacy]. URL: <https://www.ids-mannheim.de/fileadmin/org/tagungen/jt2004/ammon.pdf> [in German].
6. Ammon, U. (1995). Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten [The German language in Germany, Austria, and Switzerland: the problem of national varieties]. Berlin und New York: Walter de Gruyter [in German].
7. Földes, C. (2002). Deutsch als Sprache mit mehrfacher Regionalität: Die diatopische Variationsbreite [German as a language with multiple regionality: the diatopic range of variation]. *Muttersprache*, 112 (3), 225–239 [in German].
8. Ebner, J. (1980). Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten [What do they say in Austria? Dictionary of Austrian peculiarities]. Mannheim: Duden [in German].
9. Mattheier, K. (1980). Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen [Pragmatics and sociology of dialects: introduction to the communicative dialectology of German]. Heidelberg: Quelle & Meyer [in German].
10. Mooshüller, S. (1991). Hochsprache und Dialekt in Österreich. Soziolinguistische Untersuchungen zu ihrer Abgrenzung in Wien, Graz, Salzburg und Innsbruck [Standard Language and Dialect in Austria. Sociolinguistic Studies on Their Differentiation in Vienna, Graz, Salzburg, and Innsbruck]. Böhlau Verlag Wien. Köln. Weimar [in German].
11. Muhr, R. (2003). “Erdäpfelsalat bleibt Erdäpfelsalat. Das Österreichische Deutsch – Seine Sprachpolitische Situation” [“Potato salad remains potato salad. Austrian German – Its linguistic and political situation”]. *Sprachenpolitik in Österreich. Eine Bestandsaufnahme* / B. Busch und R. de Cilia (Hgs.). Frankfurt am Main: Peter Lang, 196–225 [in German].
12. Newerkla, S. M. (2010). Sprachnormen, Spracherziehung und nationale Identität: Zur Geschichte des Deutschen in Österreich [Language norms, language education and national identity: on the history of German in Austria]. *Germanistische Mitteilungen*, 71, 45–62 [in German].
13. Pohl, H.-D. (2014). Österreichisches Deutsch: Sprachgeschichte und Sprachpolitik [Austrian German: the language history and language politics]. Wien: Böhlau Verlag [in German].
14. Reiffenstein, I. (1983). Deutsch in Österreich [German in Austria]. *Tendenzen, Formen und Strukturen der deutschen Standardsprache nach 1945* / W. Brandt und R. Freudenberg (Hgs.). Marburg: N. G. Erlwert, 15–27 [in German].
15. Sedlaczek, R. (2011). Das österreichische Deutsch: Wie wir sprechen, wie wir schreiben [Austrian German: the way we speak and the way we write]. Wien: Ueberreuter [in German].
16. Steinegger, G. (1998). Sprachgebrauch und Sprachbeurteilung in Österreich und Südtirol [Language use and language assessment in Austria and South Tyrol]. Frankfurt am Main: Peter Lang [in German].
17. Sulym, V. (2024). Phraseologische Austriazismen: Studienbuch [Phraseological Austrianisms: Textbook]. Lwiw: Vydavnytstvo LNU [in German].
18. Wiesinger, P. (1998). The Central and Southern Bavarian Dialects in Bavaria and Austria. *Beiträge zur Varietätentheorie des Deutschen*. Wien

19. Wiesinger, P. (1992). Zur Interaktion von Dialekt und Standardsprache in Österreich [On interaction of dialect and standard language in Austria]. *Dialect und Standard in the English, Dutch, German and Norwegian language Areas* / J. von Leuvenstein und J. Berns (Hgs.). Amsterdam, 290–319 [in German].
20. Wiesinger, P., Sulym, V. (2024). Österreichisches Deutsch kompakt: Lehr- und Übungsbuch [Austrian German Compact: Textbook and Workbook]. Lwiw: LNU [in German].
21. Zheludenko, M. I., Sabitova, A. V. (2021). The Austrian German Language: Lexical, Grammatical and Word-formative Features. *Linguistics and Culture Review*, 5 (1), 450–465.